
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
І ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

Б.В. БАБІН

**ПЕРЕДУМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ**

В статті проаналізовані актуальні міжнародно-правові категорії в контексті міжнародних відносин і їх нормативного регулювання. Отзначаються передумови використання міжнародних програм в сучасних міжнародно-правових механізмах.

Ключевые слова: міжнародна програма, міжнародні відносини, міжнародне право, форми міжнародного права, джерела міжнародного права.

The questions of the actual international legal categories in context of the international relations and their normative regulation are analyzed in the article. The duty of using the international programs in modern international legal mechanisms is pointed at.

Key words: international program, right on development, international relations, UN declarations, human rights.

Для дослідження категорій програмного правового регулювання міжнародних відносин слід звернути особливу увагу на природу таких відносин та ті фактори, що впливають на механізми регулювання ними. Слід визнати, що проста рецепція досвіду, який був накопичений у сфері програмних регуляторів в рамках національної правової системи¹ не може бути застосована на цьому рівні. Як влучно зазначив Л.М. Шестаков, міжнародне право є особливою системою права та механічне перенесення в цю систему понять та категорій внутрішнього права є неприпустимим². Х.Л.А. Харт зазначав, що прагнення захистити право називатися «правом» для міжнародних регуляторів іноді призводить до спроб «применшити формальні відмінності та перебільшити аналогії, які можна виявити у міжнародному праві із законодавством»³ від яких ми в нашому дослідженні маємо відійти.

Наведене підкреслює актуальність проблеми визначення сьогоденних міжнародно-правових регуляторів, зокрема, програмних; метою нашої статті є саме визначення факторів, які обумовили запровадження у сучасне публічне міжнародне право програмних регуляторів. Слід зазначити, що питання міжнародних програм досі аналізувалися у зв'язку із конституційною та адміністративно-право-

вою доктриною, яка була розроблена з нашою участю та знайшла свій розвиток у працях О.Ю. Іваницького, В.О. Кроленко, Е.В. Третьяка, К.В. Удовенко та ін. Окремі теоретики міжнародного права, зокрема Г.Є. Бувайник, О.С. Гавердовський, Г.П. Жуков, Н.М. Ульянова, С.В. Черниченко розглядали аспекти програмної діяльності у міжнародному праві, але ці праці сьогодні є застарілими як емпірично, так і ідеологічно та не мають прямого відношення до проблеми міжнародних програм у сучасному міжнародному праві. Отже, завданнями нашої роботи слід вважати визначення особливостей сьогоденного міжнародного права, зокрема у контексті виникнення його нових форм та джерел; аналіз факторів, що призвели до запровадження у регулювання міжнародними відносинами механізмів програмно-управлінської діяльності

Ю.В. Щекін зазначає, що міжнародне право «в очах світової спільноти отримало всезагальну значущість та водночас міцний морально-правовий фундамент для розбудови глобальної міжнародно-правової системи»⁴. На думку Дж. Л. Голдсмита міжнародне право переважно є епіфеноменальним (epiphenomenal) із поєднанням ендогенних та екзогенних факторів утворення; епіфеноменальність міжнародного права ці автори обґрунтовують тим, що дотримання міжнародно-правових норм відбувається насамперед не через наявність прямої санкції, а через побоювання втрати репутації, відповідних дій інших держав або втрати координатії дій на міжнародному рівні⁵, аналогічну думку висловлює і Ван Аакен А.⁶ Як зазначає член Секретаріату Комісії з міжнародного права ООН А.Н. Пронто розвиток міжнародного права та зростання його спеціалізації обумовлює розширення міжнародних правотворчих процесів. При цьому аналізуючи сучасні інструменти міжнародного права, дослідники звертають недостатню увагу на передбачення у сучасних джерелах міжнародного права, особливо при визначенні взаємодії між різними видами правотворчих інструментів На його думку природа сучасного, децентралізованого міжнародного права сьогодні відображається у широкій варіативності методів і процедур його створення, що обумовлює, зокрема, розширення сучасного міжнародного права⁷.

Цікаво що Х.Л.А. Харт, підкреслюючи відмінності між міжнародним та національним правом, водночас зазначав можливість того, що міжнародне право «перебуває зараз у стадії переходу до схвалення ...форм, які наблизили б його за структурою до національного права», і тоді формальні аналогії «які здаються зараз хисткими та невизначеними набудуть реальності»⁸. Зазначимо також, що на думку Дж. Камергофера у міжнародному праві існує різниця між різними рівнями, які мають, у свою чергу, різні параметри невизначеності⁹. При цьому Н. Кріч визначає міжнародне право водночас і як інструмент влади, і як перешкоду її здійсненню¹⁰. М. Кумм констатував, що сучасне міжнародне право розширило свій контекст, підсиливши, зокрема власні примусові механізми¹¹.

А. Фердросс вказував, що позитивне міжнародне право складається не з окремих правових думок, а утворює конкретний порядок визначеної спільноти, яка виникла на соціологічному підґрунті. Таке підґрунтя, вважав А. Фердросс, утворює фундамент міжнародного права, яке існує не лише через офіційні зв'язки урядів, але й завдяки великій сукупності прямих зв'язків між народами¹². А.П. Мовчан зазначав, що порядок у світі необхідно розглядати не лише як політичну реальність, але і як ідеал та мету, категорія світового порядку містить, на його думку, глобальну задачу забезпечення порядку в усьому світі¹³.

Дж.Л. Голдсміт зазначає, що міжнародне право з'являється завдяки державам, які діють раціонально із максимізацією власних інтересів¹⁴. У той же час

Л.М. Шестаков визнавав факт об'єктивної необхідності об'єднання зусиль держав для досягнення визначених цілей та «виникнення таких форм співробітництва, для яких необхідно об'єднання зусиль усіх або майже усіх держав»¹⁵. І.І. Чепров аналізуючи міжнародні відносини періоду «холодної війни» констатував, особливу роль двох «наддержав» – СРСР та США, які мали особливе місце у науково-технічному прогресі, «проклали людству шляхи у новій сфері діяльності» і тому знаходилися «у найбільш вигідному становищі з точки зору роз'яснення міжнародної правової специфіки засвоєння нових сфер діяльності»¹⁶.

Ще у 60-х роках ХХ ст. радянські автори відзначали, що після виникнення світового ринку взаємозв'язок держав отримав небачену до того міцність, а міжнародні економічні зв'язки, прямо обумовлені міжнародним розподілом праці, стали примикати до процесів матеріального виробництва, а значна частина політичних інтересів держав виникає на підґрунті міжнародних економічних зв'язків¹⁷. Але констатацію розвитку економіки як фактору розвитку міжнародного права вважати традицією теорії цієї галузі. Так, у 80-х роках ХІХ ст. Ф.Ф. Мартенс констатував, що «торгівельні зносини, що охоплюють сучасні держави, отримали у наші часи таких розмірів, про які раніш не існувало навіть ніякого поняття»¹⁸.

На думку І.П. Бліщенко, виникнення нових концепцій, зокрема інститутів міжнародного права, ґрунтується на зацікавленості та необхідності розвитку держав та дозволяє створювати новий міжнародний правопорядок. Це вказаний автор обумовлює тим, що «у нових історичних умовах взаємозалежного та взаємопов'язаного світу починають працювати закономірності цілісного світу, що знаходять своє проявлення у створенні принципів та норм світового правопорядку»¹⁹. Як визнавав А.А. Шишко, інституціоналізація міжнародних відносин покликана насамперед необхідністю організувати співробітництво держав із використанням досягнень науки та техніки у різних сферах. При цьому глобальні технології вимагають відповідного рівня співробітництва держав, завдяки чому істотно розширилася сфера міжнародно-правового регулювання. При цьому питання, які раніш вважалися виключно внутрішньою справою держав, увійшли у сферу міжнародних відносин та підпали під дію міжнародно-правових норм²⁰.

Як зазначав П.О. Казанський, перш ніж приступити до розгляду загальних вчень міжнародного права, є потреба зробити загальний огляд тих інтересів, які рухають міжнародне життя²¹. Слід зазначити, що Є.А. Коровин, аналізуючи глобальні аспекти розвитку міжнародного права та міжнародних відносин, зазначав, що «однорідні причини викликають й однорідні наслідки», при цьому у міжнародному праві існує творчість нових правових форм та оживлення форм, що віджили²². На думку А.П. Мовчана міжнародне право завжди було засобом компромісу, обумовлене зацікавленістю держав у налагодженні та існуванні нормальних, впорядкованих відносин між собою²³. Додамо, що «основну логіку міжнародних угод» Дж.Л. Голдсміт бачить у моделях кооперації і координації²⁴. Додамо, що сучасний вітчизняний автор Т.О. Анцупова вказує, що за останнє десятиріччя ХХ ст. змінилася як практика виконання міжнародного принципу співробітництва держав, так і його морально-політичний аспект, що перебував стабільним з моменту фіксації у Статуті ООН в 1945 р.²⁵

Безумовно, при цьому актуальним питанням стає використання системного підходу в міжнародно-правовому регулюванні. Дослідники обумовлювали це тим, що об'єкт правового впливу все частіш становить комплекс багатоманітних

та різнорідних суспільних відносин, тісно пов'язаних та взаємодіючих. Тому й відповідні правові рішення мають відповідати такому комплексному характеру об'єкту регулювання та забезпечити адекватність управляючої системи та системи, якою управляють. Л.Х. Мігзазов виводить із цього необхідність системного міжнародного регулювання; зазначивши про виникаючий при ньому ефект сумісної дії (сінергізму) та необхідність узгодженого, взаємопов'язаного впливу на систему, який мав би комплексний характер. Цікаво, що як приклад такої системності він наводив зовнішньополітичну програму КПРС, оскільки «запропоновані у програмі зовнішньополітичні дії системні і за власними цілями, і самі по собі у рамках програми»²⁶. Крім того, необхідність відповідності управляючої системи системі регулюваних відносин легко пояснює поширення програмних відносин як наслідок існування суб'єктів регулювання, що мали внутрішні програмно-управлінські регулятори.

А.-М. Слоутер вказує, що мережі урядових посадових осіб мають велике значення для обміну інформації і координації діяльності для вирішення загальних проблем глобального характеру; ці мережі стали ключовою особливістю світових потреб у ХХІ ст. але вони поки що залишаються недооціненими у контексті вирішення центральних проблем глобального управління. Як зазначає цей автор, такі мережі є витребуваними у сферах державної безпеки і глобальної економіки, екологічного примусу та ін., при цьому «мереживі погрози вимагають мереживу відповідь» і «як форма глобального управління, урядові мережі відповідають цим потребам». Кожна з цих мереж має специфічні цілі і діє залежно від його підвладної області, членства і історії, але узяті разом, вони також виконують певні загальні функції, розширюють обсяги регулювання, створюють умови для тривалої кооперації, обмінюються інформацією про власні дії і розвивають бази даних кращих методів, пропонують технічну допомогу і професійну соціалізацію менш розвинутих міжнародним суб'єктам²⁷.

Н. Кріч з аналогічного приводу зазначає, що багато адміністративних і регуляторних функцій зараз переходять від національних до міжнародних механізмів «через наявність різних форм» від обов'язкових рішень до угод, що не зобов'язують, актів міжурядових мереж, «дій місцевого адміністративного характеру в контексті глобальних режимів». При цьому зазначений автор вказує, що глобальне управління, яке він називає міжнародним адміністративним правом, передбачає «плюралізм процедур і режимів», які прагнуть встановити процедури відповідальності та систему права²⁸. Додамо, що радянські теоретики визнавали, що міжнародні відносини регулюються міжнародним правом та водночас впливають на його норми; при цьому у міжнародному життю усі види відносин між державами є взаємопов'язаними та роблять відповідний вплив друг на друга²⁹. Л.Х. Мингзазов висловлював думку, що «координаційний характер міжнародного права обумовлений самою природою міжнародних відносин»³⁰.

А.-М. Слоутер вказує на проблему, що виникає у міжнародному регулюванні: людство потребує на глобальні правила без централізованої влади але з урядовими акторами, які мають діяти у форматі різноманітності політичних механізмів та водночас мають взаємодіяти з широким рядом неурядових організацій та нести відповідальність за власні управлінські дії³¹. Цікаво, що усе наведене характерно і для програмно-управлінської діяльності, а сучасні західні дослідники визнають, що запровадження глобального управління не відповідає класичній моделі міжнародного права, оскільки велика кількість наявних регуляторів залишається поза

межами традиційного зобов'язуючого права. Кріч Н. додає, що глобалізація і «зростання глобального управління» змінюють структуру міжнародного права, хоча багато аспектів цього перетворення «протікає під поверхнею міжнародної правотворчості» і часто є непоміченим; це автор вказує на «кількісне збільшення міжнародних правових інструментів», «розширення форм правотворення» та на «посилення механізмів примусу» примусовими механізмами і супроводжується деякими змінами в процедурах створення договору»³².

Р. Коган та Дж. Най запропонували використовувати категорію «міжурядова» («transgovernmental») діяльність на відміну від ширшої категорії міжнародної діяльності та визначили міжурядові стосунки, як «набори прямих міжнародних взаємодій серед підрозділів національних урядів, які прямо не управляються або керівництвом цих урядів» Наводячи цю цитату, А.-М. Слоутер додає, що потреби світової спільноти визначає таку інституційну кооперацію як ціль системи глобального управління, яке стає, таким чином, не є проблемою здійснення влади над громадянами, а полягає у визначенні (адресації) проблем, що стосуються громадян та їх вирішенні. Зазначимо, що така конструкція добре придатна якраз до моделювання процесів імплементації міжнародних програмних актів у національну практику. Водночас А.-М. Слоутер серед перешкод переходу до ефективного глобального регулювання вказує на нездатність багатьох країн, що розвиваються, виконувати глобальні міжнародні зобов'язання³³.

Зазначимо, що на думку ще радянських фахівців зміна характеру міжнародних відносин, змінення загальних принципів міжнародного права обумовлюють зміни у процесі формування норм міжнародного права та в результаті цього процесу³⁴. При цьому у правовій доктрині наголошувалося, що «реальності наших днів вимагають не лише суворого дотримання усіма державами існуючих міжнародно-правових принципів та норм, але й нового правового мислення, ставлять завдання подальшого якісного розвитку міжнародного права»³⁵.

Як зазначав Генеральний Секретар ООН Х.П. де Куельяр, історія людства свідчить про те, що без чітко розроблених правових принципів, які визначатимуть основні лінії поведінки держав, що переслідують великі цілі, світ зіткнувся б ще більш великими труднощами в пошуках впорядкованого направлення міжнародних справ. Л.Х. Мингазов у цьому контексті визначав, що ціннісні властивості міжнародного права є дуже багатограними, та пов'язував їх як з особливостями міжнародного права, як правового явища, так і з характером благ, які воно покликано охороняти, додаючи, що «аксіологічні риси міжнародного права прямо викликані його соціальною сутністю, метою та функціонуванням»³⁶. Вважаємо, що при цьому істотну роль гратимуть методи правового виключення, імперативного добору, корективи та протипоставлення³⁷.

Як визнають сучасні російські дослідники, у регулюванні міжнародних відносин та у функціонуванні відповідної нормативної системи спостерігається тенденція зростання ролі цілей. Такі цілі, вказуючи на бажаний результат, стають фактором, що спрямовує діяльність держав та дію норм системи. При цьому багатоманітність цілей визначає складний характер їх взаємодії, через метод розбудови «дерева цілей», визначення ієрархії цілей, їх співвідпорядкованість та взаємозв'язок. Водночас стверджується, що саме цільовий метод дозволить вирішити проблему впливу не правових норм на міжнародно-правові та національні правові, зняти низку питань щодо міжнародної правосуб'єктності, зокрема у сфері імплементації та компетенції державних органів. Таким чином, в

умовах зростаючого динамізму міжнародного життя посилення регулюючого впливу нормативної системи відбувається як шляхом деталізації регулювання, так і через чітке визначення цілей та сфер відповідальності суб'єктів, і на цьому підґрунті поширюється метод програмно-цільового регулювання³⁸. Додамо, що ще радянські теоретики указували, що регулювання міжнародних відносин має своєю прямою метою досягнення певного стану або результату, вирішення певного соціального завдання³⁹.

Також радянські автори згадували про такі реалії міжнародних відносин, як їх універсалізація, динамізм, який відповідає об'єктивним потребам їх розвитку в умовах науково-технічного прогресу, ускладнення усієї системи міжнародно-правового регулювання, розширення діапазону та форм сучасної міжнародної нормотворчості⁴⁰. Як зазначав Л.Х. Мингазов, «запровадження у практику нових прогресивних принципів та норм міжнародного права відбувається в умовах боротьби та співробітництва»⁴¹.

Окремі радянські автори справедливо визнавали, що «в умовах науково-технічної революції багатократно зросли роль та значення фактору часу у міжнародній правотворчості; ця категорія, оперативність у створенні оптимальних норм стають одним з суттєво важливих умов ефективності функціонування міжнародного права», при цьому факто часу стає вкрай істотним, наприклад для категорії випереджаючого міжнародно-правового регулювання⁴². Інші дослідники, визнаючи значення фактору часу у процесах міжнародно-правового регулювання, зауважували, що динамізм міжнародного життя, інтенсифікація міжнародних відносин вимагають на скорочення термінів та підвищення оперативності в утворенні міжнародно-правових норм⁴³. Зазначимо, що випереджаюче правове регулювання міжнародних відносин може мати саме програмний характер.

За Н. Блюнчлі, згода народів щодо певних юридичних засад, як правосвідомість усього людства має більше значення, ніж вираження волі окремих держав; цей автор зазначав, що «якщо сучасні звичаї знаходяться у протиріччі з вічними засадами природного людського права або якщо вони відкидаються правосвідомістю цивілізованих народів, вони перестають бути обов'язковими для окремих держав та мають бути виправленими»⁴⁴. Додамо, що В.А. Рудковський визнав, що «не усі форми діючого права у однаковій мірі пристосовані до слугування цілям соціального компромісу»⁴⁵. Л.Х. Мингазов справедливо констатував, що інтернаціоналізація господарського життя істотно збільшила коло проблем, що вимагають вирішення на багатосторонніх засадах⁴⁶. А на думку В.А. Мазова «сучасні масштаби досліджень та величезні витрати, пов'язані з ними ставлять проблеми широко врегульованого співробітництва, забезпечення міжнародної економіко-технічної кооперації нормами міжнародного права, більш прискореного та найбільш доцільного шляху прогресу в інтересах усього людства»⁴⁷.

У контексті нашого дослідження важливо усвідомити ознаки сучасного міжнародного правопорядку, як сфери застосування програмного регулювання. В.І. Євінтов пропонує такі ознаки міжнародного правопорядку:

- наявність впорядкованості, формування структури, елементи якої становлять певну єдність;
- структура, що знаходиться під впливом права, є спільною держав;
- цій правопорядок є частиною порядку, який формується під впливом норм особливої системи права;
- реальність такого правопорядку полягає у множині правовідносин, що ґрунтуються на нормах міжнародного права⁴⁸.

Пострадянські автори, аналізуючи договірний процес у зовнішньоекономічній діяльності України 1992 р., зазначали, що «динамічна природа договору розглядається на підґрунті комплексного соціального-юридичного підходу... використання такої методології та аналізу договору як процесу, що розвивається, дозволяє виявити більш ефективні засоби регулятивного впливу на договірні відносини»⁴⁹. Такими засобами можуть бути й програмно-управлінські, зокрема, на міжнародному рівні.

М. Кумм вказує на діяльність транснаціональних корпорацій, які послідовно та наполегливо впливають на міжнародне право в областях, що стосуються їх інтересів. Цікаво, що при цьому корпорації прагнуть насамперед до стратегічних рішень, насамперед у сфері доступу до світових ринків, вони «хочуть бюджети і проекти, що мають відношення до досліджень і розвитку» та прагнуть доможливості зробити інформовані інвестиційні рішення⁵⁰. Таке стратегічне програмування корпорацій, хоча і не стає джерелом міжнародних правових норм, але безумовно стає істотним фактором впливу на їх походження та особливості, зокрема, програмний характер.

Радянські автори стверджували, що елементи нормативного програмування у сфері міжнародно-правового регулювання є характерними «для усіх етапів становлення та розвитку сучасного міжнародного права», при цьому на їх думку відбувся «перехід від фрагментарних спроб до певної системи узгоджених програмних положень, які зачіпають найбільш суттєві аспекти міжнародної правотворчості та забезпечують планомірні якісні та кількісні зміни у вирішенні взаємообумовлених міжнародних проблем». Відмінною рисою такого поступового врегулювання є правова регламентація його послідовності, фіксація в договорі або в «іншому акті» програми переходу до більш високого ступеня нормативного регулювання у вигляді своєрідних зобов'язань держави. Протягом такого процесу «у рамках вказаних стратегічних цілей плануються та отримують правове закріплення проміжні, часткові цілі»⁵¹.

Слід також зазначити, що аналіз суб'єктивних передумов запровадження програмного регулювання у міжнародному праві значно ускладнюється загальною малодослідженістю суб'єктивного у цій галузі. Так, радянські автори пояснювали факт переваги об'єктивних, а не суб'єктивних ознак міжнародно-правової діяльності через причини «політичного, організаційного порядку», але визнавали при цьому, що будь-яка діяльність держав має усвідомлений характер, тобто є пов'язаною з відображенням та передбаченням фактів⁵². Цікавим також слід вважати відзначення М.О. Ушаковим такої ознаки загальних принципів міжнародного права, як програмний характер; на його думку це обмовлено тим що ці принципи є вказівниками головного напрямку системи міжнародно-правового регулювання⁵³.

Таким чином, проаналізувавши сьогоденні тенденції розвитку міжнародного права, слід вказати на наступні його особливості, що обумовлюють потребу у використанні програмного регулювання на міжнародному рівні. Міжнародне право є специфічним правовим феноменом, тому не можна автоматично переносити на міжнародний рівень ті фактори та передумови, що сьогодні тягнуть запровадження програмного регулювання на національному рівні. У той же час сьогоденні міжнародне право у сферах правового забезпечення регулювання та примусу стає ближчим до національного права, ніж раніш, що, безумовно, впливає і на роль програмних регуляторів.

Міжнародне право сьогодні стає не лише продуктом взаємодії міжнародних суб'єктів, воно містить у собі форми та конструкції міжнародного

співробітництва, які постійно ускладнюються; при цьому на глобальному рівні відбувається перехід від «права компромісу» до «права кооперації». Багато у чому це обумовлюється і розвитком виробничих сил та їх інтернаціоналізацією, виникненням глобальних проблем та феномену інформатизації. Водночас стирається межа між національними та міжнародними управлінськими структурами, з'являються мережеві регулятивні утворення, що діють у форматі глобального управління. Це змінює вимоги до форм, які містять норми для регулювання наднаціональних відносин, адже у відповідному регулюванні виникають нові цінності, підвищується роль цілей, зростає динамічність та важливість часових характеристик. Усе це висуває потребу у програмному регулюванні міжнародних відносин не перший план, що, зокрема обумовлює необхідність нових наукових досліджень у цій сфері.

1. Бабін Б.В. Основи програмно-управлінської діяльності в Україні: Курс лекцій для студентів, курсантів та слухачів. – Донецьк, 2006. – 134 с.; *Іваницький О.Ю.* Правові засади розроблення та виконання програм Автономної Республіки Крим // Іменем Закону. Науковий вісник – 2008. – № 4. – С. 12–16; *Третьяк Е.В.* Правоохоронні програми, як форма державного управління (адміністративно-правове дослідження): Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. – Дніпропетровськ, 2009. – 23 с.; *Удовенко К.В.* Організаційні та управлінські засади запровадження правового інституту муніципальних програм // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – № 37. – С. 159–169. **2. Шестаков Л.Н.** Императивные нормы в системе современного международного права. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – С. 5. **3. Харт Л. Х. А.** Концепція права / Пер. с англ. Н. Комарова] – К. : Сфера, 1996. – С. 227. **4. Щекун Ю.В.** Международно-правовой обычай или международно-правовой договор : конкуренция источников в приоритете закрепления норм общего международного права // Проблемы законности. – 2008. – Вып. 93. – С. 186. **5. Goldsmith J.L.** The Limits of International Law. – Oxford, 2005. – P. 13, 90. **6. v. Aaken A.** To Do Away with International Law? Some Limits to «The Limits of International Law» // European Journal of International Law. – 2006. – Vol. 17. – № 1. – P. 299. **7. Pronto A.N.** Some Thoughts on the Making of International Law // The European Journal of International Law. – 2008. – Vol. 19. – №. 3. – P. 476. **8. Харт Л. Х. А.** – Цит. праця. – С. 231. **9. Kammerhofer J.** Uncertainty in the Formal Sources of International Law: Customary International Law and Some of Its Problems // European Journal of International Law. – 2004. – Vol. 15. – № 3. – P. 524. **10. Krisch N.** International Law in Times of Hegemony: Unequal Power and the Shaping of the International Legal Order / N. Krisch // European Journal of International Law. – 2005. – Vol. 16. – № 3 – P. 371. **11. Kuntz M.** The Legitimacy of International Law: A Constitutionalist Framework of Analysis // European Journal of International Law. – 2004. – Vol. 15. – № 5. – P. 907. **12. Фердросс А.** Международное право / Под ред. Г. И Тункина. – М., 1959. – С. 30. **13. Мовчан А.П.** Международный порядок. – М., 1996. – С. 19. **14. Goldsmith J.L.** Цит. праця. – Р. 3. **15. Шестаков Л.Н.** Цит. праця. – С. 4, 8. **16. Чепров И.И.** Новые проблемы международного права. – М., 1969. – С. 78. **17. Блищенко И.П.** Мировая политика и международное право. – М., 1991. – С. 10. **18. Мартенс Ф.Ф.** Современное международное право цивилизованных народов: В 2-х т. / Под ред. В.А. Томсинова. – Т. 1. – М., 2008. – С. 5. **19. Блищенко И.П.** Цит. праця. – С. 10. **20.** Научно-технический прогресс и актуальные вопросы международного права: Монография. – К., 1990. – С. 3. **21. Казанский П.** Введение в курс международного права. – О., 1901. – С. 2. **22. Коровин Е.А.** Международное право переходного времени. – М., 1924. – С. 138, 139. **23. Мов-**

чан А.П. – Цит. праця. – С. 65. **24.** *Goldsmith J.L.* – Цит. праця. – Р. 73. **25.** *Анцупова Т.О.* Міжнародно-правове співробітництво Причорноморських держав: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003. – С. 12. **26.** *Мингазов Л.Х.* Эффективность норм международного права. – Казань, 1990. – С. 127–131. **27.** *Slaughter A.-M.* A New World Order / A.-M. Slaughter. – NY, 2004. – Р. 5, 8. **28.** *Krisch N.* Introduction: Global Governance and Global Administrative Law in the International Legal Order // *European Journal of International Law*. – 2006. – Vol. 17. – № 1. – Р. 1–13. **29.** Курс международного права: В 6 т. / Гл. ред. Ф.И. Кожевников. – Т. 1. – М. 1967. – С. 12. **30.** *Мингазов Л.Х.* – Цит. праця. – С. 156. **31.** *Slaughter A.-M.* – Цит. праця. – Р. 15. **32.** *Krisch N.* – Цит. праця. – Р. 1, 11. **33.** *Slaughter A.-M.* – Цит. праця. – Р. 16, 22. **34.** Курс международного права: В 6 т. / Гл. ред. Ф. И. Кожевников. – Т. 1. – С. 14. **35.** Научно-технический прогресс и актуальные вопросы международного права : монография. – К., 1990. – С. 11. **36.** *Мингазов Л. Х.* Цит. праця. – С. 7, 41. **37.** *Коровин Е.А.* Цит. праця. – С. 24. **38.** *Лукашук И.И.* Нормы международного права в международной нормативной системе. – М., 1997. – С. 71, 72. **39.** Методология исследования теоретических проблем международного права / Д.И. Фельдман, Г.И. Курдюков, Л. Х. Мингазов и др. – Казань, 1986. – С. 39. **40.** *Мионов Н.В.* Международное право – нормы и их юридическая сила. – М., 1980. – С. 24. **41.** *Мингазов Л.Х.* – Цит. праця. – С. 157. **42.** Научно-технический прогресс и актуальные вопросы международного права: Монография. – К., 1990. – С. 11, 26. **43.** *Мингазов Л.Х.* – Цит. праця. – С. 125. **44.** *Блюнчли Н.* Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса / Под ред. Л. Камаровского. – М., 1876. – С. 72, 73. **45.** *Рудковский В.А.* Теоретические проблемы источников права // *Философия права*. – 2005. – № 3. – С. 21–27. **46.** *Мингазов Л.Х.* – Цит. праця. – С. 41. **47.** *Мазов В.А.* Правовое регулирование международных торговых-экономических связей государств // *Международно-правовые формы сотрудничества государств в Европе: Сб. статей*. – М., 1977. – С. 104–123. **48.** *Евинтов В.И.* Международный и внутренний правопорядок в структуре международного сообщества // *Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве : сборник статей*. – К., 1992. – С. 25–40. **49.** *Кисиль В.И.* Договорный процесс во внешнеэкономической деятельности Украины // *Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве: Сб. статей*. – К., 1992. – С. 183. **50.** *Kimm M.* Цит. праця. – Р. 919. **51.** *Игнатенко Г.В.* Разрядка и международные договоры. – М., 1978. – С. 39–41. **52.** Методология исследования теоретических проблем международного права. – Казань, 1986. – С. 90. **53.** *Ушаков Н.А.* Проблемы теории международного права / *Общ. ред. А.И. Йорнич*. – М., 1988. – С. 58.